

Іранські народні казки

Роман Гамада

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Роман Гамада

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Іранські народні казки

З перської переклав Роман Гамада

Редакційна колегія серії «Скарби Сходу»:

Богдан Будний

Іван Бондаренко

Роман Гамада

Ірина Дрига

Юрій Кочубей

Вікторія Мусійчук

Степан Наливайко

Юлія Осадча

Ярема Полотнюк

Валерій Рибалкін

Ярослава Шекера

Серія «Скарби Сходу» заснована 2008 року

Переклав з перської Роман Гамада

Ілюстрації художника Бегзада Гарібпура

Перекладено за виданням:

ЧАРІВНИЙ СВІТ ІРАНСЬКИХ КАЗОК

Любий читачу! Сьогодні в тебе щаслива нагода читати іранські народні казки рідною мовою. Чому, власне, іранські, а не перські? Для цього слід дещо з'ясувати. Назва країни Іран походить від назви арійських племен (аріїв, аріанів), далеких предків сучасних іранців, які емігрували на цю частину території ще в 1500-1000 роках до нашої ери. Найдавніша історична область Ірану Фарс на півдні країни (головне місто Шіраз) стала відома Європі в грецькій передачі саме як Персія, Персида. Стара назва Персія вживалася аж до 1935 року, коли іранський шах Реза зажадав, щоб його країну всі інші так само називали Іраном. Коли ми кажемо «перські казки», то це данина радше історичній традиції, це те саме, що сказати «перські килими», «перська зброя», «перська література» взагалі. І

це цілком вірно. А коли ми кажемо «іранські народні казки», то маємо на увазі передусім усний фольклор — казки, легенди, байки, притчі іранського народу та інших споріднених народів, які населяють сучасний Іран.

Пропоновані казки перекладено з книги під оригінальною назвою «Сорок казок», яку впорядкував і адаптував відомий іранський літературознавець Манучегр Карімзаде. Він дещо спростив складні й важкозрозумілі місця для сучасного іранського читача, уникнув зайвих повторів і наприкінці книги подав великий словник виразів, які неможливо знайти в сучасних словниках перської мови. Це можна пояснити тим, що казки до своєї книги він брав із записів, виданих відомими іранськими збирачами казок Кугі Кермані та Мохтаді Собхі, де тексти були опубліковані в первинному їх звучанні, а також з інших фольклорних видань. Те саме спостерігається й в українських народних казках, записаних українськими фольклористами й письменниками наприкінці XIX — початку XX століття. Їхнє прочитання потребує певної філологічної підготовки, аби не заглядати раз-по-раз до словника чи приміток, та відмінної мовно-генетичної пам'яті. Важко буде витлумачити іранцеві, який читатиме українські народні казки, хто такі коза-дереза, довгомудик, Івасик-Телесик, чому в казці «Язиката Хвеська» ліс «притхнувся», а дід «заховав» бабу («Дідова дочка та бабина дочка»), або ж таке місце: «Пішов півник до моря води прохати: — Море, море, дай води! — Нащо води? — Турі вода. Там і Турька лежить і не дише уже, крильцями, ніжками не колише уже!» («Як півник до моря по воду ходив»).

Перекладачеві іранських казок доводиться долати такі ж труднощі не лише літературного, а й мовного характеру. Сучасні іранці не розуміють в казках багатьох місць (навіть самої назви казки «Качале мам-сейяг», у нашому перекладі «Шолудивий лисань»), проте вони сприймають їх цілком органічно, і навіть

елементи афганської мови пушту («П'ятниця, Субота і Неділя») не викликають у них застережень.

Задля справедливості треба зазначити, що український читач давно вже знайомий з іранськими казками завдячуючи відомому збірнику «Тисяча й одна ніч». Науково доведено, що найдревнішу основу цих арабських казок становить індо-іранський елемент, передусім чарівні казки та казки про тварин. Уже в стародавньому Ірані був відомий збірник під назвою «Газар афсанак» («Тисяча казок»), писаний мовою пеглеві, який став відправним пунктом формування всього арабського циклу. Саме рамкове оформлення «Тисячі й однієї ночі» виразно індо-іранського походження, і безумовно іранськими виглядають імена головних героїв — царя Шагріара та візирівни Шагрезади.

Зайве казати, який величезний вплив справила «Тисяча й одна ніч» на європейську літературу. Нею цікавилися не лише вчені-сходознавці, перекладаючи арабські тексти й подаючи до них ґрунтовні коментарі, а й відомі письменники. Це зацікавлення знайшло відбиток, зокрема, у творчості Вільгельма Гауфа (1802-1827), який дав відмінну інтерпретацію казок «Тисячі й однієї ночі». Не можна оминати й тієї цікавої обставини, що й Гауф надихнувся відомого українського письменника Олександра Олеся (псевдонім Олександра Івановича Кандиби, 1878-1944) на переклад своїх казок. Крім того, Олександр Олесь переказав ще три казки з «Книги тисячі й однієї ночі», беручи за основу повний, з хорошим коментарем переклад німецькою Макса Геннінга (1895-1899), а саме «Рибалка і заворожене царство», «Подорожі Сіндбада-морехода» та «Лампа Аладдіна».

Велике зацікавлення Сходом у Європі XVIII - XIX ст. не могло не позначитися на творчості невтомних збирачів німецького та європейського фольклору Вільгельма та Якова Ґрімм. У їхньому опублікованому збірнику «Казки для дітей та родини» можна

знайти східні сюжети й навіть оригінальні східні казки. Казка «Столику-накрійся, золотий вісюк та палиця з мішка» є буквально повторенням відомої іранської народної казки «Така собі коза» (в нашому перекладі «Капосна коза»), і читач може в цьому легко переконатись, узявши до рук існуючі на сьогодні два українські переклади казок братів Грімм: один виконаний Євгеном Поповичем та Сидором Сакидоном (доступний в інтернеті), а другий Романом Матієвим та Орісею Кульчицькою (видавництво «Навчальна книга-Богдан», Тернопіль, 2009, с. 200-212). Було б невірною стверджувати, що українська народна казка «Коза-дереза» є лише відгомонам іранського фольклору, але одне незаперечно: вона стоїть в одному зв'язку з індо-іранською фольклорною традицією. Цей зв'язок підтверджується ще однією іранською казкою — «Шангуль і Мангуль» (оригінальна назва «Коза з дзвіночком на нозі»), яка дає нам усі підстави порівнювати її з «Козою-дерезою»:

— Я коза, вийди подитися,
Які в мене міцні копитця.
Стою на землі дужими ногами,
Сколю усіх гострими рогами.
Хто забрав мого Шангуля?
Хто забрав мого Мангуля?
Хто буде зі мною битися?
(«Шаггуль і Мангуль»)

Вражає не лише сюжетна схожість українських та іранських казок (кажучи науковою мовою, типологія сюжетних ліній), а й у багатьох місцях текстова ідентичність. Подамо кілька прикладів.

«Привела лисиця kota під оте дерево. А кіт як угледів бичка, йому шерсть на спині враз настовбурчилась, як занявчить та прискочить до бичка, став шматувати кігтями, уп'явся зубами, а тоді й каже: — Ма-у!.. ма-у!..

Як побачив отаке ведмідь, злякався та й думає собі: «Оце хижий звір! Каже, що йому іще «Мало! мало!». Такому принеси п'ятеро бичків, то він і не наїсться, та за нас прийметься!»

А вовк чує, що «Мало! мало!», злякався, потиху відгорнув листя — дай, думає, погляну на того кота-звіроїда.

А кіт почув шурхотіння в листі, подумав, що то миша, та туди, та вовкові кігтями в морду!» («Кіт-звіроїд»).

«Коли це веде лисичка свого пана Коцького. Доводить до стола, він побачив, що на столі м'яса багато, та й каже: — Ма-у!.. ма-у!.. ма-у!.. — А ті думають: «От, вражого батька син, ще йому мало! Це він і нас поїсть!»

Ізліз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за ушима лящить. А як наївсь, то так і простягсь на столі. А кабан лежав близько стола у хмизі, та якось комар і вкусив його за хвіст, а він так хвостом і крутнув; кіт же думав, що то миша, та туди, та кабана за хвіст! Кабан як схопитись, та навітки!» («Пан Коцький»).

«Чарівник підійшов до старого і спитав: — Куди ти, чоловіче, ведеш цього барана? — На ярмарок продавати. — Скільки за нього продавиш? — Сто туманів. — Гаразд, я куплю його в тебе.

Чарівник одлічив сто туманів, дав старому і взявся за повід, коли старий і каже: — Ось підожди, я зніму повід! — Навіщо він тобі здався? — Як собі хочеш, а я не продам його! — Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб барана передавали без поводка? Як же я поведу його додому? — Ні та й ні! Цей повід мого сина, я не продам його нізащо.

Чарівник як узявся його просити, щоб продав, почав підлещуватися...» («Син дроворуба і чарівник»).

«А це підходить циган сліпий на одне око: — Що тобі, чоловіче, за коня? — Тисячу без недоуздка. — Ге! Дорого, батю: візьми п'ятсот з недоуздкою! — Ні, не рука, — каже батько. — Ну шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуваться, як узяв — так чоловік і шага не спускає. — Ну, бери, батю, тільки з недоуздкою. — Е, ні, цигане, недоуздок мій! — Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавали без вуздечки? І передать ніяк... — Як хочеш, а недоуздок мій! — каже чоловік. — Ну, батю, я тобі п'ять рублів накину, — тільки з недоуздкою» («Ох!»).

«Коли це згодом приходить до джерела чорна косоока рабиня із глечиком. Вона хотіла набрати води, дивиться, у воді відображення дівчини, та й подумала собі, що це відбивається її обличчя. «Яка ж я хороша на вроду! — сказала вона собі. — Хіба то можна посилати по воду таку красуню!»

Вона підняла каменюку, розбила глечика і повернулась додому.

— Де ж ти поділа глечика? — спитала у неї господиня.

— Він висковзнув мені з рук і розбився, — відказала рабиня.

— Коли так, — сказала господиня, — то йди та попері білизну.

Узяла рабиня кошика з білизною й пішла до джерела. Коли вона знову побачила у воді відображення дівчини, сказала собі: «Ото вже, справді, яка я хороша на вроду! Щоб така красуня, як я, та трудилася свої руки!» («Гранатова дівчина»).

«А та дочка вже одлежала своє, зробилась черницею і прийшла в город та і злізла на вербу над криницею — може, щоб подивиться: а де, мов?... І їй видно в криниці — така хороша-хороша!

Коли і приходить шинкарська наймичка по воду, і гульк у криницю — така хороша-хороша! Думала, що вона, та й каже:

— Тьху, — каже, — біс його батькові, отака хороша, та шинкаркам воду носила! Ні, більше не буду, нехай не діждуть!

І торох відра об землю, аж клепки забряжчали!» («Про царенка Йвана і чортову дочку»).

«Розсердився падишах, коли учув таке, та з досади як кине гранатом об землю — гранат так і розсипався зернятами.

А дєрвіш, не довго думавши, перекинувся півнем та давай клювати ті зернята. От клює він, клює... А в одній зернині була душа того юнака. Бачить юнак, що його ось-ось поклює півень, перекинувся лисицею і схопив півня за горло.

Бачить півень, що йому зараз смерть буде, перекинувся назад чарівником, а лисиця стала знову юнаком» («Син дроворуба і чарівник»).

«— Ну, коли так, — каже царівна, — то щоб ні тобі, ні мені! — та й кинула той перстень на землю... Той перстень і розсипався пшоном — так і порозкочувалось по усій хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно. Клював-клював, все поклював... А одна пшонина закотилася під ноги царівні, він тієї пшонини і не з'їв. Як поклював, та в вікно й вилетів собі геть, та й полетів собі... А з тієї пшонини перекинувся парубок — і такий гарний, що царівна, як побачила, так і закохалася одразу...» («Ох!»).

Цікаво зазначити, що цей сюжет із перевтіленням душ безсумнівно індійського походження практично в незмінному вигляді ввійшов до книги «Тисячі й однієї ночі».

«А коли кіт відчув, що вовк перемагає, обернувся на червоного граната, який упав до двірцевого басейну, вовк підбіг туди, а гранат злетів угору і, впавши на підлогу палати, розбився, й усі зерна плоду розсипались по всій долівці. Тоді вовк струснувся і перевернувся на півня, який виклював ці зерна; але за велінням долі одно зерно заховалося скраю басейну. Тим часом півень почав кукурікати й бити крильми, подаючи нам знаки, але ми не могли зрозуміти його. А потім крикнув на нас таким криком, що замалим палац не розвалився, і почав бігати по залі, аж нарешті знайшов ту зернину, яка була на краю басейну, й кинувсь до неї, щоб клюнути її, але вона впала у басейн і, перетворившись на рибу, зникла у воді. Тоді півень зробивсь великою рибиною, яка занурилася в воду, полюючи

на меншу...» (розповідь першого жебрака із казки «Носій і дівчата»).

За всієї подібності окремих українських та іранських казок вони все ж відмінні за способом вирішення багатьох морально-етичних та побутових питань, іншими словами, вони позначені національним духом та специфічним колоритом. Так, казка «Яблуня й див» співвідноситься в окремих частинах з українською казкою «Котигорошко», де відважний Малік-Ібрагім (в інших версіях Малік-Мохаммед) після довгих пригод нарешті за допомогою птаха Сімурга видобувається на цей світ. Малік-Ібрагім летів на тому птахові цілих сорок днів, годуючи його щодня одним шматком м'яса та даючи пити один міх води, аж нарешті прибув додому.

«Брати кинулися обіймати, цілувати Малік-Ібрагіма. — Через те лихо, що ми тобі заподіяли, будемо до кінця віку твоїми рабами! — Малік-Ібрагім поцілував їх і сказав: — Ви мої старші брати, і я не таю на вас жодної кривди.

Сказати коротко, ворожнеча братів перемінилася в дружбу. Падишах звелів прикрасити все місто, і Малік-Ібрагіма повінчали з тією дівчиною».

Звичайно, за іранськими морально-етичними нормами Малік-Ібрагім не став карати старших братів. А що ж Котигорошко? Він так само не став карати своїх братів («— Оставляйтесь же, коли ви такі! — каже. — Піду я в світ»), проте не пробачив своїх товаришів Вернигору, Вернидуба та Крутивуса. «Ви мене зрадили, — мушу вас покарати. — Та й покарав. А сам одружився з тією королівною та й живе».

Сімург 1 — це священний птах давньоіранських міфів та переказів. В індійській традиції («Рігведа») та іранській («Авеста») зберігся опис міфічного птаха, який був швидше птахоподібною істотою, з могутнім тілом, головою, як у людини, і хижацьким дзьобом. В народній літературі, фольклорі Сімург уже менш

конкретизований і заледве можна знайти риси його подібності до священного птаха давньоарійської міфології. Популярний мотив порятунку Сімургових дітей, тільки вже не від дощу, а від дракона, представлений досить широко як в усній, так і в писемній творчості.

Котигорошко «іде та іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує, — на дубі пищать грифенята в гнізді. Він заліз на дуб та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив гриф, що діти вкриті, та й питає: — Хто це вас накрив? А діти кажуть: — Як не з'їси його, то ми скажемо. — Ні, — каже, — не з'їм. — Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив. Гриф прилетів до Котигорошка та й каже: — Кажи, що тобі треба, — я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти zostалися живі, а то все — я полечу, а тут піде дощ та град, вони в гнізді й заллються». («Котигорошко»).

Хоробрий царевич «дістався підніжжя дерева саме тоді, коли дракон зліз вже до половини й, наблизившись до гнізда, встромив у нього голову. Малі пташенята марно силкувалися злетіти й шукали порятунку, кличучи матір. Та тут нагодився царевич, витяг гострого меча й так ударив дракона по голові, що розрубав навпіл, тоді зліз із дерева й заснув у холодку. Коли це прилітає Сімург, бачить — під деревом спить людина. Він вже намірився схопити її в кігті й віднести на поживу своїм дітям, та пташенята загукали: — Матінко, не збавляй його життя, не чини йому лихого, бо коли б не він, нас і на світі давно не було». («Місто мертвих»).

Та ще ближче українська казка стоїть до інших іранських версій — «Допомога птаха Сімурга» та «Відважний Малік-Мохаммед». Покинутий братами, як і згодом Котигорошко, Малік-Мохаммед дістається з глибокої криниці на цей світ з допомогою птаха Сімурга. Для нього зарізано шість ситних биків, з їхніх шкур зшити шість міхів і наповнено водою. От летять Малік-Мохаммед з

Сімургом, і коли до землі залишилося трохи дороги, дивиться Малік-Мохаммед, а м'яса більше нема. Взяв він відрізав у себе шматок литки й укинув до рота Сімургові, так і долетіли. Коли гляне Сімург, а Малік-Мохаммед кульгає. Тоді змочив птах Сімург своєю слиною йому рану, звідки було відрізано шматок, дістав з-під язика м'ясо, приклав на місце — м'ясо й приросло.

«Винеси мене, — каже Котигорошко, — на той світ. — Ну, добру ти мені загадку загадав. Та дарма, треба летіти. Візьмемо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені вкинеш в рот шматок м'яса, а як поверну наліво, то даси трохи води, а то не долечу й упаду. — Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа, — полетіли. Летять та й летять, як поверне гриф голову направо, то Котигорошко йому кине в рот шмат м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли, — от-от уже долітають до цього світу. Коли гриф повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко відрізав у себе литку та й кинув грифові в рот. Вилетіли, гриф і питається: — Чого це ти мені такого доброго дав аж наприкінці? Котигорошко й показав на свою ногу: — От чого, — каже. Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою, — вона й приросла».

Відмінність казок виявляється навіть в цілком тотожних казках, зокрема вже згадуваній «Столику-накрійся, золотий віслук та палиця з мішка» братів Ґрімм та іранській «Капосна коза». «Другий син потрапив до мірошника і вирішив у нього повчитися. Коли термін скінчився, майстер сказав: — Ти працював добре, за це я дарую тобі осла, не простого, особливого, — його не запрягай і вантажі возити не заставляй. — А навіщо ж він мені? — спитав молодий підмайстер. — Він випльовує золото, — відповів мірошник, — якщо його поставити на скатертину і сказати:

«Бріклебріт!» — враз добра тварина випльовуватиме золоті монети на всі боки». («Столику-накрійся, золотий віслюк та палиця з мішка»). Проте один з найперших ілюстраторів казок братів Грімм художник Альберт Адамо однозначно відповідає на питання, звідки беруться в віслюка золоті. Українська літературно не опрацьована казка «Про неробу Юрка, маминого синка» в простонародному стилі змальовує чарівні властивості, правда, вже не віслюка, а овечки.

«Ішов він, ішов лісом та й вийшов на зелену поляну, бачить — на пні сидить дід з білою, як молоко, бородою. — Що ви робите, діду? — запитав Юрцьо гордовито. — Я хлопче, ніколи не робив, не буду робити, а все добре жив і буду жити. — А як би й мені не робити та добре жити? — Я тобі допоможу. Дам тобі одну вівцю. Коли тобі буде треба грошей, скажеш: «Овечко, потрясися». Вона потрясється, а з-під хвоста посиплються гроші». («Про неробу Юрка, маминого синка»).

Та погляньмо в іранський текст. «Мірошник привів хлопцеві віслюка і сказав: — За те, що ти щиро й старанно робив для мене роботу, я дам тобі цього віслюка. Проте ніколи не запрягай його та не примушуй тягати в'ючаки. — Хлопець спитав: — Навіщо ж мені здався такий віслюк? — Е, ти й не знаєш! Це не простий собі віслюк. Це такий віслюк, що даватиме тобі золоті ашрафі. — Як же то? — здивувався хлопець. Мірошник сказав: — Як простелиш скатертину та поставиш на неї віслюка, здіймеш догори праву руку і тричі промовиш: «Аджі-маджі-ламарджі!», віслюк стане кричати й віддавати золоті ашрафі». («Капосна коза»).

В іранському фольклорі популярний і такий знайомий нам жанр, як небилиці. Представлена в нашому збірнику казка-небилиця «Безпорадні» дуже схожа з українськими небилицями, і наступний фрагмент цілком виразно це підтверджує.

«Через кілька років родилось нас у нашого батька три сини: я та ще два. Батько дуже радів, дивлячись на нас, на синів, але недовго. Один на Спаса ніс через лід яблука до церкви святити та якось посковзнувся — був некований — розчахнувся і пообламував ноги. Другий пішов зі мною на морквяні заговини колядувать і на дорозі йому блискавкою очі випекло. А мені в семилітню війну кічкою руки повідбивало. Проте ми всі троє були дуже вдатні. Я був майстер на всі руки, безногий був такий, що тільки зайців ловив, а сліпий був меткий стрілець».

• • •

Далі — у повній книжці «Іранські народні казки».
nashaknyga.com.ua